

Narratív koherencia—elemző program helye a pszichológiai kutatásban

Papp Orsolya

PTE, Pszichológia Doktori Iskola, Pécs
1039, Bp., Juhász Gyula u. 58.
papporsi@lycos.com

Az előadásban egy "ideális számítógépes szoftver" tulajdonságait veszem nagytípusú alá egy narratív pszichológiai kérdésfeltevés szemszögéből, mely arra vonatkozik, hogy egy interjúhelyzetben elmondott személyes élettörténet mint szöveg számítógépes tartalomelemzése alapján milyen következtetéseket lehet levonni az elbeszélő mentális szerveződéséről. Elemzésem középpontjába az önéletrajzi szöveg strukturális tulajdonságai közül a koherenciát állítom; ezzel kapcsolatban első lépésben elkülönítettem a nyelvi-, a szöveg- és a narratív koherencia fogalmát. Majd a szövegnyelvészeti kutatások eredményeire támaszkodva amellett érvelek, hogy a narratív koherencia megragadásához mindhárom koherenciatípus együttes kezelésére van szükség a számítógépes narratív pszichológiai tartalomelemzésekben.

A nyelvészetben és a pszichológiában is a hetvenes évek végétől került az érdeklődés középpontjába a koherencia fogalma (Kiefer, 1979; Kintsch, 1974 és 1977) – az előbbiben a szöveg folytonosságát megteremtő összefüggésrendszer kitüntetett strukturális jellemzőjeként, a pszicholingvisztikai kutatásokban pedig az emlékezeti felidézést segítő történet szerkezet és a mentális szerveződés mutatójaként (ld erről részletesen, Pléh, 1986). A mai tudományos nyelvhasználatban ezeknek a hangsúlyoknak megfelelően szükségesnek látszik elkülöníteni a nyelvi-, a szöveg- és a narratív koherencia fogalmát (Komlósi, 2002). A nyelvi koherencia a nyelvhasználó grammatikai kompetenciájához kötődve az adott nyelv fonológiai, prosódiai, morfo-szintaktikai és logikai-szemantikai strukturáinak nyelvi környezetnek megfelelően megvalósítását jelenti. A szövegkoherenciát erre építve az adott társas interakciók és cselekvési szabályszerűségek figyelembe vétele határozza meg. A narratív koherencia pedig ezekhez képest a beszélő mentális szerveződésének érzékeny mutatója: a világról alkotott fogalmi strukturáinak rendezettségét tükrözi, mely a mentális tartalmak gazdaságos működésének és megoszthatóságának kereteit biztosítja.

Az 1980-as évek közepétől egyre nagyobb teret nyerő narratív pszichológia a világ- és benne a megismerő én--reprezentációk szerveződésében kitüntetett szerepet szán a történetstrukturának (Bruner, 1986; Gergen és Gergen, 1988; McAdams, 1988). Ebben a szemléleti keretben a kultúra által közvetített elbeszélésminták mentén szerveződő szelf vizsgálata elsősorban az élet jelentős eseményeiről szóló verbális beszámolók elemzésén keresztül valósul meg arra az előfeltevésre építve, hogy az élettörténet bizonyos jellemzői alapján következtetések vonhatóak le az elbeszélő személy aktuális szelfállapotára nézve. Az empirikus kutatások az önéletrajzi szövegek elemzésénél a

klasszikus narratológia kategóriáira támaszkodnak, melynek során a történet tér-idő szerkezetének (Erős, Ehmann, 1996), perspektívájának (Pólya, 2003), illetve a szereplők funkcióinak (Péley, 2002) az interjúszövegekben megjelenő mintázataihoz kísérelnek meg a szelfet jellemző pszichológiai minőségeket kötni. Magyarországon az MTA Pszichológiai Kutatóintézet Narratológiai csoportja (lásd László, Ehmann, Péley, Pólya, 2000) az élettörténeti szövegek elemzésében a strukturális mintázatok azonosításához elsősorban a szöveg explicit nyelvi jegyeinek automatikus, számítógépes tartalomelemző szoftver által végzett megragadására helyezi a hangsúlyt. Jelen dolgozat ebben a szemléleti keretben kíván támpontokat nyújtani a narratív koherencia problémájának árnyalásához, azt a kérdést állítva a középpontba, hogy milyen tulajdonságokkal kellene rendelkeznie egy narratív koherencia mérő szoftvernek.

1./Természetes nyelvi szövegek kezelése: mivel az empirikus kutatások elsősorban kétszemélyes önéletrajzi interjú-helyzetben felvett verbális élettörténeti beszámolókra épülnek, erőteljes elvárás az alkalmazott szövegelemző szoftverrel szemben, hogy elfogadható hatékonysággal legyen képes kezelni az élő nyelvre jellemző töltelékszavakat, elakadásokat, befejezetlen, esetenként agrammatikus mondatokat és a nagyszámú szóismétlést egyaránt.

2./ Szövegkoherencia vs. Narratív koherencia: a bevezetésben részletesen kifejtett különbségek ellenére láthattuk, hogy a narratív pszichológiai tartalomelemzés módszerre éppen azon alapul, hogy explicit nyelvi elemek gyakorisági előfordulása és mintázata révén azonosítson az énreprezentáció minőségét tükröző átfogóbb szintű szövegszerkezeti tulajdonságokat. Egy narratív koherenciát mérő szoftvernek ennek megfelelően képesnek kell lennie megragadni az élettörténeti szövegek mikro- és makrostrukturáját egyaránt. Ehhez a magyar szövegnyelvészeti kutatások Petőfi S. János által képviselt iránya, mely a szövegkoherencia mutatóit a hagyományos nyelvi szinteknek (grammatika, szemantika, pragmatika) megfelelő felosztásban tárgyalja, hasznos kiindulópontként szolgálhat.

<i>Nyelvi szintek</i>	<i>A szövegösszefüggés kifejező eszközei</i>
Pragmatikai szint: Tárgy- és eseményleírásoknak egy elképzelt kontextusra (világgrészletre) vonatkoztatott összefüggősége <p style="text-align: center;">KOHERENCIA</p>	Kommunikációs partnerek, szereplők, nézőpontok; Szándék, cél; Háttérismeret, tudáskeret, forгатókönyv; Közös nyelvűség, közös nyelvváltozat ismerete; Nem-szándékos és szándékos félreértés.
Szemantikai szint: Tárgyak és események összefüggő jelentésláncot alkotó megjelenítése. A szövegösszefüggést itt a téma változatlanlansága adja. Hatósugara szerint lehet lineáris (az egymás utáni szövegegységek lokális grammatikai-szemantikai összefüggése) és	I. Globális kohézió: <i>izotópia</i> (tematikus szövegahló), cím, fókuszmondat, tételmondat, keretmondatok, kulcsszó, szemantikai progresszió, kronotopológia (hely-időstruktúra)

<i>Nyelvi szintek</i>	<i>A szövegösszefüggés kifejező eszközei</i>
globális (a szöveg egészére kiterjedő strukturális, pragmatikai, stílári szövegösszefüggés, amit a makroszerkezeti egységek jelentéskapcsolata hordoz).	II. Lineáris kohézió: <i>Koreferens lexémák:</i> szóismétlés, szinoníma, hiperoníma-hiponíma, antoníma, helyettesítés, parafrázis, körülírás; Tematikus asszociációs mező; Mellérendelő kötőszók.
KOHÉZIÓ	
Szintaktikai szint: a szövegmondaton túlmutató olyan mondatgrammatikai eszközök, melyek segítségével a mondatokat szöveggé kapcsoljuk össze, illetve a szövegegész szintaktikai kötöttsége.	Névelőhasználat; <i>Koreferens kapcsolatteremtés:</i> névmásítás, egyeztetés; Ellipszis; Igeidő, igemód; Sorszámnév; Idézés.
KONNEXITÁS	

A szöveg nyelvi szintjeit együttesen kezelő számítógépes elemző szoftver egyik központi modulja a koreferenciális viszonyok kezelésére irányulna, mely a táblázat szerint (a megfelelő részek dőlt betűvel szedve) magában foglalja a szintaktikai kötöttség pronominalizáció és egyeztetés révén megvalósuló részét és a téma egységességét biztosító fogalmi láncolat megragadását. Ez utóbbi egyben a globális szövegkohézió tematikai szerkezetét is kirajzolná. Ennek automatikus feltárására irodalmi szövegekben az elmúlt években több termékeny kísérlet történt (Petőfi, 1998; Boda, Porkoláb, 2002; Domonkosi, 2002; Kiss, 2002). Természetes nyelvi szövegek esetében az automatizált elemzések kiindulópontját a következő kategóriák képezhetnék: a kulcsszó feltárása, mely a szöveg tartalmi középpontjában álló, témát megjelölő szó, az adott interjúban köznyelvi átlagos előfordulásánál jóval magasabb szöveggyakorisággal jellemezhetően. Az ezzel kapcsolatban felmerülő probléma, hogy a gyakorisági összehasonlítás alapját milyen szövegkorpusz képezze: valamilyen általános adat a szó magyar nyelvi előfordulásával kapcsolatban vagy speciálisan önéletrajzi szövegek statisztikai elemzése. A kulcsszó kijelölése után következhetne a vele szemantikailag ekvivalens, koreferens fogalomszók megkeresése a szövegben, melynek legnyilvánvalóbb jele a változatlan vagy variált ismétlés (ez utóbbihoz szükséges egy automatikus morfológiai elemző használata). Az azonos jelentésszótárhoz tartozó, egységes fogalomkört kirajzoló szavak feltárása szinonímaszótárral lenne kivitelezhető, esetleg egy olyan modul létrehozásával, ami az elbeszélő egyén által a kulcsszóhoz asszociált szavakat tartalmazza.

Mindazonáltal a koreferencialitás elemzésén túlmenően a narratív koherencia megragadásánál speciálisan a történetre jellemző elemek feltárása is szükséges. Erre mutat rá a Memphisi Egyetem Pszichológiai Kutatócsoportja által kifejlesztett COH-METRIX szövegelemző program felépítése is, mely Kintsch szövegbefogadási modellje alapján hat különböző koherenciaelemző modult tartalmaz a kauzális, intencionális,

temporális, referenciális, téri és strukturális kohézió mérésére (Dufty, McNamara, Louwerse, Cai, Graesser, Internet).

Előadásomban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a szelffel identikusnak feltételezett élettörténeti szövegekben milyen automatikus szövegelemző program segítségével ragadható meg a narratív koherencia. A pszichológiai kérdésfeltevés által irányítottan két elvárás fogalmazódott meg egy ilyen számítógépes tartomelemző programmal kapcsolatban: természetes nyelvi szövegek hatékony kezelése és a szövegkoherencia többszintű mérése. Ez utóbbi esetében a koreferencialitás szintaktikai és szemantikai összetevőinek, valamint a történetstruktúra speciális szerkezeti elemeinek azonosítási képessége nyújthatna biztos kiindulópontot a narratív pszichológiai kérdések megválaszolásában.

Felhasznált irodalom:

1. BODA, I. K., PORKOLÁB, J. (2002) Co-reference Analysis and the Structure of Natural Language Texts. In: Andor, J., Benkes, Zs., Bókay, A. (szerk.) Szöveg az egész világ. Tinta Könyvkiadó, Bp., 81-101.
2. BRUNER, J. (1986/2001) A gondolkodás két formája. Narratívák 5., 27-59.
3. DOMONKOSI, Á. (2002) A metaforikus szövegek koreferenciális elemzésének kérdései. In: Andor, J., Benkes, Zs., Bókay, A. (szerk.) Szöveg az egész világ. Tinta Könyvkiadó, Bp., 165-176.
4. DUFTY, D. F., MCNAMARA, D., LOUWERSE, M., CAI, Z., GRAESSER, A. C. Automatic Evaluation of Aspects of Document Quality. Internetes elérhetőség: csep.psyc.memphis.edu/cohmetrix
5. ERŐS, F., EHMANN, B. (1996) Az identitásfejlődés tükröződése az önéletrajzi elbeszélésben. In: Erős, F. (szerk.) Azonosság és különbözőség. Tanulmányok az identitásról és az előítéletéről. Scientia Humana, Bp., 96-113.
6. GERGEN, K. J., GERGEN, M. M. (1988/2001) A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. Narratívák, 5, 77-121.
7. KIEFER, F. (1979) Szövegelmélet-szöveggrammatika-szövegnyelvészet. Magyar Nyelvőr, 216-225.
8. KINTSCH, W. (1974) The representation of meaning in memory. Hillsdale, N. J. Erlbaum.
9. KINTSCH, W. (1977) On comprehending stories. In: Just, M. A., Carpenter, P. A. (eds.) Cognitive processes in comprehension. Hillsdale, N. J. Erlbaum, 33-62.
10. KISS, S. (2002) Szövegkoherencia és szövegértelmezés a lírában. In: Andor, J., Benkes, Zs., Bókay, A. (szerk.) Szöveg az egész világ. Tinta Könyvkiadó, Bp., 312-318.
11. KOMLÓSI, L. I. (2002) A nyelvi koherenciától a narratív koherenciáig. In: Andor, J., Benkes, Zs., Bókay, A. (szerk.) Szöveg az egész világ. Tinta Könyvkiadó, Bp., 340-348.
12. LÁSZLÓ, J., EHMANN, B., PÉLEY, B., PÓLYA, T. (2000) A narratív pszichológiai tartomelemzés: elméleti alapvetés és első eredmények, Pszichológia, 20: 367-390.
13. MCADAMS, D. P. (1988/2001) A történet jelentése az irodalomban és az életben. Narratívák, 5, 157-175.
14. PÉLEY, B. (2002) Rítus és történet: Beavatás és a kábítószeres létezés mód. Új Mandátum, Bp.
15. PETŐFI, S. J. (1998) Koreferenciális elemek és koreferencialációk. Officina Textologica 2., 15-31.
16. PLÉH, Cs. (1986) A történet szerkezete és az emlékezeti sémák. Akadémiai Kiadó, Bp.
17. PLÉH, Cs. (1994/1998) A narratívumok mint a pszichológiai koherencia teremtés eszközei. In: Hagyomány és újítás a pszichológiában. Balassi Kiadó, Bp.

18. PÓLYA, T. (2003) A narratív szelf pszichológiai értelmezései. In: A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban. Osiris, Bp., 55-69.